

**Експресивно-виражальні можливості кольористичної лексики на
прикладі творчості М. Коцюбинського**

У статті розглядаються особливості колористичної лексики та особливості її вияву у прозі М. Коцюбинського. Колір, який є засобом імпресіоністичного стилю, використовується з метою експресивно-емоційної передачі вражень.

Ключові слова: колір, лексика, Коцюбинський.

Masjuk I. Expressive opportunities of color of vocabulary in the example of M.Kosciubynsky work.

The peculiarity of coloured vocabulary and main methods of their realization in descriptions of the prose written by M. Kociubynskyi are being analyzed in the article. The colour, which is the main instrument of impressionistic style, is used to give the emotional and expressive sensation.

Key words: color, vocabulary, Kosciubynsky.

Уже пройшло близько 100 років від часу, коли М. Коцюбинський з'явився на теренах української літератури. Його творчість захоплює науковців своєю різноплановістю та розмаїтістю жанрів. Особливе місце у творчості автора слід надати колористичній лексиці, адже вона слугує яскравим засобом передачі та виразним індикатором імпресіоністичного стилю.

Вивчення семантики кольоропозначень спирається на основні положення про сутність мови художньої літератури, опрацьовані такими лінгвістами, як О.О.Потебня, Л.А.Булаховський, В.Жирмунський, Б.О.Ларін,

В.В.Виноградов, Г.О.Винокур, О.Крижанівська, Р.Якобсон, М.О.Карпенко, В.В.Жайворонок, А.К.Мойсієнко, О.С.Снітко, Д.М.Шмельов.

Актуальність дослідження полягає в тому, що у мові Коцюбинського колористична семантика є одним із недосліджених аспектів. Між тим колористичні лексеми у його творах набули нових індивідуальних особливостей, що потребує уважного вивчення слововживання у їхніх творах та обумовлює актуальність теми дослідження.

Мета дослідження – системний аналіз колористичної лексики у творах М.Коцюбинського.

Досягнення поставленої мети передбачає **розв'язання таких завдань:**

- з'ясування функцій колористичної лексики;
- вивчення символічних ускладнень колористичних лексем у текстах новел Коцюбинського.

Об'єктом дослідження в роботі є активно вживані у текстах новел лексичні одиниці із значенням кольору.

Предметом дослідження є семантичні, структурні і функціональні особливості колористичної лексики у текстах новел М.Коцюбинського.

Матеріал дослідження – Аналіз проведено на основі текстів новел Коцюбинського «В дорозі», «На острові », «Сон », «Невідомий », отриманих шляхом суцільної вибірки; лексична картотека нараховує близько 200 одиниць.

Результати дослідження можуть бути використанні під час детальнішого вивчення рис імпресіонізму у творчості письменника. Теоретичної значущості набуває аналіз комплексу окремих засобів побудови тексту за участю колористичної лексики. Практична цінність роботи зумовлена тим, що основні її положення і висновки можуть бути використані для подальшої практичної розробки питань ролі назв кольорів у структуруванні тексту.

У мовознавстві проблема кольоропозначень розглядається в кількох аспектах. Назви кольорів становлять об'єкт наукових студій у галузі порівняльного мовознавства (О. Коваль-Костинська, Н. Пелєвіна), етнолінгвістики (А. Вежбицька, Г. Яворська); психолінгвістики (Т. Ковальова,

С. Григорук, Л. Лисиченко, Р. Фрумкіна), перекладознавства (І. Ковальська), історичної та описової лексикології (Н. Бахіліна, В. Мур'янов, М. Чікало), семасіології (Р. Алімпієва, О. Вербицька, О. Дзівак, А. Кириченко).

Підвищена увага мовознавців та інших учених до кольору і назв кольору привела до появи численних теорій і поглядів, що часто знаходяться на стику різних галузей науки. Н. Б. Бахіліна у роботі “Історія кольоропозначення в російській мові” розглядає лексику кольоропозначень в староруській літературній мові співвідносний з деякими фактами інших слов'янських мов і в зіставленні з сучасною російською літературною мовою і даними російських народних говорів. У книзі розглядається історія позначення білого, чорного, червоного, синього, коричневого, оранжевого, фіолетового кольорів [3].

У лінгвістів викликають активний інтерес властивості сполучуваності назв кольорів і визначуваних ними предметів, явищ; фразеологія, заснована на колірній лексиці, семіотика кольору в контексті художньої літератури, міфології, фольклору, символіка кольору.

О. Крижанська звертає увагу на необхідність диференційованого підходу до градації колірних ознак: “Усі українські назви кольорів за походженням можна поділити на дві лексико-семантичні групи: первинні і вторинні. До первинних відносяться назви кольорів, які в сучасній українській мові не співвідносяться з іменниками-референтами і означають абстрактні колірні якості. Їхнє походження та зв'язок з певною конкретною назвою розкривається за допомогою етимологічного аналізу (червоний, рум'яний, рудий, жовтий, зелений і т. д.). Вторинними є українські кольороназви, що передають конкретний колір за колірною подібністю до предметів і явищ навколишнього світу” [8, 22].

Структурний і семантичний аналіз кольоропозначення ґрунтовно досліджує О. Дзівак, визначає як синонімічний ряд, мікросистему, яка має певну внутрішню структуру [5, 14]. Класифікацією кольороназв української мови займались А. Критенко, А. Кириченко та ін. За основу для дослідження нами було взято класифікацію А. Критенко [9, 98].

У новітніх дослідженнях функціональної семантики кольоративів урахуються як позамовна інформація про феномен кольору, так і його місце та роль у формуванні національної мовної картини світу, що дозволяє простежити смислову перспективу розгортання колірних образів. Крім того, естетичні трансформації кольороназв аналізуються із застосуванням теорії поля, що забезпечує системність дослідження, а також можливість змоделювати колірний простір у межах індивідуально-мовної картини світу (розвідки А. Критенка, Т. Панько, В. Дяченка). Проблема семантики кольоративів та їх естетичної значущості в художньому тексті постійно перебуває в полі зору науковців (І. Бабій, Г. Губарева, В. Дятчук, Т. Ковальова, Л. Пустовіт та ін.).

Колір є найдавнішою реальністю людського буття, складним явищем, пізнання якого було тривалим. За класифікацією А. Критенко, кольороназви української мови прийнято поділяти на “основні” і “другорядні”. Основними є назви давнього походження, генетично споріднені з кольоропозначеннями в інших слов'янських мовах, вони становлять ядро всієї лексико-семантичної групи кольороназв, навколо якого розташовані назви пізнішого походження. Цими основними є сім семантично незалежних назв, які позначають “колір без відтінків”: *червоний, жовтий, зелений, голубий, синій, білий, чорний*. Усі інші є назвами відтінків основного тону, що вказують на міру вияву колірної якості, на інтенсивність колірного тону, змішування кольорів, на колірну ознаку, якої набув предмет у результаті якоїсь дії чи процесу, і на ряд інших ознак. Вони семантично об'єднуються навколо “основних”: це майже всі наявні в мові колірні назви (*сіруваті, зелененький, чорнючий, блідий, багристий* та ін.).

За відношенням назви кольору до поняття про нього прийнято виділяти два типи назв кольорів: 1) назви, що позначають конкретну колірну ознаку предмета чи явища об'єктивної дійсності. Це численна група, яка охоплює невмотивовані (*білий, зелений, синій* і ін.) та вмотивовані з погляду носіїв сучасної української мови кольоропозначення (*волошковий, срібний, солом'яний* тощо); лексеми з колірною семантикою різних граматичних категорій (*синій, синь, синьо* та ін.); назви, що вказують на ступінь вияву колірної ознаки

(*найчорніший, темнючий* і ін.); 2) назви, що характеризують забарвлення предмета, не вказуючи на конкретний характер кольору. Такі назви посідають окреме місце в семантичній класифікації слів із колірним значенням, оскільки вони чітко не позначають конкретний колір, але дають певну інформацію про забарвлення предмета чи явища, тому їх умовно можна вважати кольороназвами. Серед них виділяються такі групи: а) назви, які визначають ступінь насиченості, інтенсивності кольорів, не називаючи конкретної колірної якості: *ясний, світлий, темний, блідий*; б) назви, що вказують на спосіб поєднання кількох невизначених кольорів у певній формі: *цвітом весен обвито, кольористий, доливати барв у палітру*; в) назви для неозначеного кольору, які вказують на загальне забарвлення реалій, не визначаючи його конкретного характеру: *кольоровий, барвити, рясніти, барвистий, замурзаний*; г) назви, що виражають відтінки певного забарвлення предметів і явищ природи: *яскравий, чистий*; г) назви, які вказують на загальний характер забарвлення реалії, зумовлений дією сонця, вітру тощо: *смаглявий*. До лексико-семантичної групи назв кольорів належать і загальні назви цієї категорії слів, які позначають сукупну колірну ознаку: *колір, фарба, барва, краска* [9, 97 – 100].

Досліджуючи колористичну лексику ми поділили її на дві категорії :

◆ **Ахроматичні кольоропозначення** – ті , які відрізняються один від одного тільки світлістю. До ахроматичних кольорів належать білий, чорний і всі проміжні між ними сірі кольори.

◆ **хроматичні кольоропозначення**– це ті кольори та їх відтінки, які ми розрізняємо в спектрі (червоний, жовтогарячий, жовтий, зелений, блакитний, синій, фіолетовий).

Аналіз колористичної лексики в новелах Коцюбинського виявив, що у них спостерігається створення вишуканих колористичних метафор, які базуються на віддалених, суб'єктивних асоціаціях.

Традиційна загальна символіка представлена у творчості Коцюбинського, маючи властивості усталеного вживання у поетичному мовленні. Навантажена всіма відомими асоціаціями, вона використовується

письменником у складі “готових” образів.

Індивідуальна символіка збагачується у Коцюбинського додатковими суб’єктивними співзначеннями:

- „Кирило вийшов у сад і якимось разом убрав у себе важкі дерева, повні, як губка, водою, **сріблястий регіт мокрих листочків**, шептання крапель поміж гілечок, **обійми тіней з зеленим світлом і синє глибоке небо, просте, спокійне.**” [6, 98].

- „На крайнебі, за яром, легкі хмаринки займались, як од вогню солома, а важкі **червоно тліли, наче дубовий вугіль**” [6, 212].

Письменник намагається повернути слову, що здається узвичаєним, первісне значення навіть у словосполученнях, котрі є передбачуваними. Яскраві взірці таких конструкцій з кольоропозначенням срібний та золотий знаходимо у його новелах:

- ☞ „І благословен я був між **золотим** сонцем й **зеленою** землею” [6, 54].

- ☞ „Йти серед поля, купати тіло в **золотих хвилях**, а очі в блакиті” [6, 32].

- ☞ „Як тільки в груди ввіллявся **золотий напій повітря**, його сповнила солодка втома, як у людини, що встала з смертельного ложа” [6, 162].

- ☞ „Одна хвилинка темного горя — і вмить усміхнулось направо, усміхнулось наліво — і **золоте поле махнуло крилами аж до країв синього неба**” [6, 185].

- ☞ „А згори сипле та й сипле... витрушує душу з дзвіночків, струже **срібні дошки**”

- ☞ „...бренькнула в житі **срібна струна цвіркуна**” [6, 74].

Метафора займає надзвичайно важливе місце в творах Коцюбинського, будучи елементом відбиття семантичної структури світу письменника:

- Скачуть червоні очі
- В печі палав вогонь і червоним язиком лизав челюсті.

- Високі чорні тополі, як військо, стояли рядами край дороги.
- Гарячою зеленою барвою горить на сонці ячмінь.

Аналіз колористичної лексики у новелах М.Коцюбинського висвітлив системні зв'язки між колористичними компонентами мови художніх творів. Навіть тоді, коли колоративи у текстах розглянутих новел вживаються в основному, прямому значенні, їхня семантика змінюється, ускладнюючись конотативними елементами

За відношенням назви кольору можна виділити два типи найменувань кольорів: 1) невмотивовані (*білий, зелений, синій* і ін.) та вмотивовані (*волошковий, срібний, солом'яний* тощо); лексеми з колірною семантикою різних граматичних категорій (*синій, синь, синьо* та ін.); назви, що вказують на ступінь вияву колірної ознаки (*найчорніший, темніючий* і ін.); 2) назви, що характеризують забарвлення предмета, не вказуючи на конкретний характер кольору. Кольороназви в поетичній мові мають різне граматичне оформлення. Найчастотнішими є прикметники – 124; меншою поширеністю виділяються решта частин мови, зокрема, іменники – 27; дієслова – 16; прислівники – 12; дієприкметники – 10.

У поетичній мові автора нами досліджено семантику та функціональні особливості використання кольоролексем на позначення ахроматичних та хроматичних кольороназв. Ахроматичні кольоропозначення (*білий, чорний і всі проміжні між ними сірі кольори*) мають позитивну та негативну семантику. Позитивна (чорний) пов'язана з землею, негативна семантика – це втілення темноти, ночі, порожнечі, біди, горя, нещастя, страждань, смерті. “Білий” не лише виступає прямою назвою кольору з описом цвіту яблуні, чарівністю природи, але й пов'язаний із горем та смертю.

Хроматичні кольори – це червоний, жовтогарячий, жовтий, зелений, блакитний, синій, фіолетовий, коричневий.

У новелах Михайла Коцюбинського простежуються аналогії у вживанні кольорів: синього, голубого та блакитного. Синій колір для автора – колір

небесної висі, неба, хвиль, туману, зливи. Голубий, блакитний кольори традиційно символізують небо, хвилю, річку, простір. У поетичній мові аавтора особливої художньої значущості набуває гама зеленого кольору.

В ідіостилі М. Коцюбинського виявлено також семантичні та словотвірні похідні кольоролексеми. Назви неозначених кольорів згруповано, враховуючи особливості їх семантичного наповнення: 1) номінації, що вказують на наявність кольору (*барвистий, кольоровий, цвітастий, рясніти, доливати барв, цвісти,*) – 23 слововживання; 2) назви, які вказують на відсутність чи втрату забарвлення (*безбарвний, вицвілий, тьмяніти, полинялий, безбарвна, каламутна, брудне*) – 7.

Таким чином, колористична лексика відіграла неоціненну роль у становленні Коцюбинського як майстра імпресіоністичного стилю.

Список використаної літератури

1. Бабій І. М. Про метафоричне уживання кольороназв: традиційне й okazіональне (на матеріалі творів М. Коцюбинського і М. Хвильового/ І. М. Бабій // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія : Мовознавство. – 2004. –№ 2. – С. 192 – 198.
2. Бабій І. М. Семантика, структура та стилістичні функції назв кольорів у сучасній українській мові : автореф. дис. ...канд. філол. наук / І. М. Бабій.– К., 1997. – 21 с.
3. Бахилина Н. Б. История цветообозначений в русском языке / Н. Б. Бахилина. – М., 1975. – 289 с.
4. Браташ Н. Метод проектів у науковій творчості учнів МАН : підготовка науково-дослідницьких проектів / Н. Браташ. – К. : Редакції загально педагогічних газет, 2005. – С. 32 – 41.
5. Дзівак О. М. З історії назв кольорів / О. М. Дзівак // Українська мова і література в школі. – 1973. – № 9. – С. 81 – 84.

6. Коцюбинський М. Твори / М. Коцюбинський // Твори: в 7 т. – К. :
Наук. думка, 1974. – Т. 2. – 1974. – 383 с
7. Кузнецов Ю. Б. Поетика прози Михайла Коцюбинського / Ю. Б.
Кузнецов. – К. : Наук. думка, 1989. – 264 с.
8. Крижанська О. Яким буває червоне? (Синонімічні кольороназви в
українській мові) / О. Крижанська // Урок української. – 2001. – № 2 (24). –
С. 22 – 24.
9. Критенко А. П. Семантична структура назв кольорів в українській
мові / А. П. Критенко // Мовознавство. – 1967. – № 4. – С. 97 – 112.